45ՐԴ ՏԱՐԻ ԹԻՒ 18 Կ. ՊՈԼԻՍ 1901 ՄԱՅԻՍ 4/17 28 ՄՈՒՇԱՐԻԷ 1319—4 ՄԱՅԻՍ 1317 ՈՒՐԲԱԹ

ՏԷՐ ԵՒ ՏՆՕՐԷՆ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ֆ. ԳԱՅՍԷՐԻԱՆ
Առ որ կ'ուղղուին ամեն տեսակ գրութիւններ։
ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
38 Պապը Ալի ճաստէսի 38

MANZOUMÉ-I-EFKIAR
Journal Arménien
POLITIQUE, POLITIQUE, FINANCIER ET LITTÉRAIRE
Directeur-Propriétaire
Ohannès F. Haïsérian
38 GRAND RUE DE LA S. PORTE 38
Constantinople

ՄԱՆԶՈՒՄԷ-Ի ԷՖԿԻԱՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ — ՕՐԱԹԵՐԹ ԱՌԱՒՕՏԵԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՄՍԱԿԱՆ 10 ՓԱՐ

منظومهٔ افکار
صاحبی امتیاز و مدیر مسئولی
اوهانس فرید قیصریانه
مطبعه‌سی باب عالی جواردنده ۳۸ نومرولی دائره‌ده مخصوصدر

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

	Տարեկան	Վեցամսեայ
Պոլսոյ համար	80 ղրշ.	50 ղրշ.
Գաւառներու համար	108 ղրշ.	60 ղրշ.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ
Մէկ անգամի համար, տողը 5 դրուշ։
Մէկ անգամէ աւելի ծանուցմանց համար մասնաւոր պայմաններ։
Խմբագրութեան ուղղուած գրութիւններ հետ չեն տրուի.

ԱՆ Է ԵՂԵՐ

Երկնէր երկին և երկիր, և ծնաւ....: Բայց նոյն իսկ «մուկն չնչին» ալ չգոյացաւ անդ, քան զամենեսին ու յոխորտանքէն կաքաւ որոնք լսուեցան իբր տարի մը առաջ «Մասիսի ՎԱՂՈՒԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ մեծակալաւոր հարցարանին շուրջը։

Ինչուա՞ կը Պիտէի

1. Թէ չորս հարցումով կը ներկայանար խնդիրը որուն նպատակն էր «վաղուան հայ գրականութեան նկատմամբ քննութիւն մը կատարել»։

2. Թէ հարցումը ուղղուած էր մեր հին ու նոր բոլոր գրագէտներուն որոնց դիմումով ճշգրտ կամ ընելու խոստում մը չիրականացաւ։

3. Թէ հարցումին հեղինակը (որուն անունը ուղիղը է տալ քանի որ անձի հետ զբաղիլ չէ մեր դիտումը), ձեռնհասներու կարծիքը դնէ պատասխանը նուազեցնելու համար, ընդհանուր զգայութիւնի մը պիտի բերէր, և Մասիսի խմբագրութիւնն ալ իր կարգին պիտի երկրորդէր՝ իբր վերջնական իր կարծիքը յայտնելով։

4. Թէ վերջապէս «այդ գրական լուրջ ուսումնասիրութիւնը» մէկէ աւելի ամսուր երեւոյթներ պարզեց և «Բիւրակնի» նախորդ (1898-1899-1900) խմբագրութեան դէմ այնքան անտեղի ու անճաշակ քաներ դրաւ. անխոհեմ փորձութեան մղեց հարցումին հեղինակն ու «Մասիս»ի խմբագրութիւնը, անոր համար որ յանդգնած էինք (.) «Բիւրակնի» մէջ դիտողութիւններ մը ընելու թէ նոյն նիւթին վրայ ժամանակին բառական բաներ մը ըսուած էր արդէն մեր թերթին մէջ։

Շատ անմեղ ու բարեմիտ կերպով եղած այս յիշատակութիւնն էր որ առիթ տուաւ յարձակումներուն։ Մենք, ու մեզի հետ հանրութիւնն ալ անշուշտ, սպասեցինք վախճանին, տեսնելու համար թէ այդ նիւթին վրայ նոր բան մը պիտի ըսուի, նոր լոյս մը չպիտի բերուի թէ արդէն բաղմիցս՝ այլ և այլ առիթներով յայտնուած կարծիքները պիտի յեղեղուին նոր ձեւի մը տակ։

Պարապ տեղը սպասեր ենք եղեր...։

Ու այսօր որ վիճաբանութիւնը փակուած է ու ամէն բան իրրեւ թէ ըսուած ընդուած է. (տե՛ս Մասիս Թ. 15. Բ. շրջան, 14 ապրիլ 1901) ամսուրբ իրողութեան մը առիւ կը գտնենք և կը դիտատենք թէ՝ մեր կասկածն ու թերահաւատութիւնը չատ արդարացի են եղեր։

Թէ՝ յուզուած խնդրին, առաջարկուած հարցումներուն ուղղակի և լրջի պատասխան մը չտրուեցաւ. օ՛հ՝ ամենը (ասոնք ընդհանրապէս) չատ չատ՝ նիւթին շուրջը յանձնցան, յարակից պրպտանքներով զբաղեցան այն յոյժ սակաւաթիւ գրողները որոնք ուզեցին բան մը գրել այդ առթիւ։

Թէ՝ ո՛չ հարցումին հեղինակը, ո՛չ ալ «Մասիսի» խմբագրութիւնը եզրակացում մը չդրին մէջտեղ, հակառակ իրենց հրապարակային ու հանդիսաւոր խոստումներուն։

Ու հիմա, կարդը մերն է հարցնելու թէ ա՞յս է եղեր գրական լուրջ ուսումնասիրութիւն ըսուածը։

Ա՜հ ի՜նչ գրական զուարճութիւն քիչ մը խնդան արդեօք թէ յիսնամեայ ուսումնասիրուած նիւթը ծաղրի առարկայ ընելու համար է որ կը ձեռնարկեն այս «Տան Քիշոթական» կատակերգութեան...։

Շիտակը գեղեցիկ դերասանութիւն։ Ծափահարե՛նք։

Ս. Դ.

ԴՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԷՆ

Մուլութիւնը՝ պատճառ է անգործութեան, իսկ անգործութիւնը՝ աղբիւրն է ամէն բարոյական չարեաց, որոնք իսկ յուսահատութեան կը մատնեն կամքը և անա պատճառ մըն ալ թշուառութեան։

Իւրաքանչիւր անհատ, պարտի իրը կենսական պայման։ արհեստ մը ունենալ, ասի անխուսափելի պահանջում մըն է, սահմանուած անոնց համար՝ որոնք իրրեւ ուշխարհի մարդկութեան մէկ անդամն, կ'ապրին անոր վրայ։

Դարեր առաջ թէև մարդիկ, չունէին տակաւին իրենց մէջ օրէնքն ու դիտութիւնը, և տակաւին չատ հա կը մնար իրենց բանական զարգացումն, բաղդատմամբ ներկայ մարդկութեան ունեցած մտքի լայն զարգացման ու բարձր կարողութեան հետ, բայց և այնպէս, երբ թրթռուելու ըլլանք հին պատմութեան էջերուն, պիտի տեսնենք որ, անոնցմէ իւրաքանչիւրն իր դասակարգին մէջ, իր իսկ կարողութեան ներածին չափ, արհեստ մը ունեցած է, գոնէ իր օրապահիկը ճարելու առիթը դանելով, առատաբար կոխելով այն ամէն արգելքներն, որոնք՝ մէկ մէկ պատուար եղած ըլլային իրենց հզօր կամքին դէմ։

«Աշխատող ձեռքը՝ չի մուրար»ի աւանդական խօսքը, լայնցող մտն է բնականաբար, մեր այս օրուան հրապարակը թեւակոխող դպրոցականին առած դասերուն, որոնք կը սիրեմ յուսալ որ, իրրեւ դրական մարդ մը ըլլալու համար, խնամուած ու կրթուած են իրենց ուսուցիչներէն, որոնք սրտով մտքով փարած, իրենց դպրոց նաւուն ըստ պատշաճի կը վարեն անոր հսկայ ղեկը։

Դպրոցէն ներս, ու՞ր կ'երթայինք գլխիկոր աշխատիլ անվհատօրէն, մաքառելով ուսմանց անթիւ «ուժիւն»ներու անվերջանալի արշակին դէմ; ընա՞ հրեբէ չենք մոռցած սա՛ հետեւեալ պատկերն, զոր մեր վարժապետը՝ Իւրաղդուլ ոճովը, նկարագրած էր մեզմէր աղատ բաղդատութեանը ձգելով զանոնք, խրախուսելով ընդ միւսս, ինչ որ բաւին է անոր հետեւելու։

—«Դիւղերմը անկիսէր, անմատնելի քիչ հեռի տնակ մը կար, ըստ օր մը, սա՛ շուրջը դգնուող աշխատանդներէն առաւելութիւն մը ու նենան կ'ուզէր գողցնել իր մէջ գտնուող ինանակ մեքենաներուն մէնիվ։ Այս տակին մէջ, կային խնդակ մը՝ Ժրաջան գործաւորներու, Ինչպէս օրն ի բուն կ'աշխատէին, ճարելով անգործութիւն գլուխը առնոր, որ ֆուլութիւն կը կոչէին։ Ու համակամակ, անմեղութիւն կը ցոլար իր մէջ, փամփելով միշտ տիրոջը օրհնութիւնը։ Բայց ապոր հակառակ կէս մդոն հեռուն՝ կար նաև ուրիշ տնակ մը, ըսա՛, որ՝ նա ալ բնլրովին մերկ ու ամայի տեսարան մը կը նկարէր դիտողին աչաց իր միօրինակութեանը մէջ, ուղղաթռթռան ադատութեամբ։ Չէին տեսնուեր դարեց, առոյգ գնդիքներ հոն, մանաւանդ հակառակ մը էր առանձնոյն, որով մինչ իր գործակիցներու և արհեստի հմուտ անձերու շնորհիւ կը փայլէր, իսկ միւսը՝ ծոյլ մարդոց ապականուած փորխրսան էր՝ ամէն կը յառաջդիմէր, իսկ միւսը կը յետընթանէր, մինչ առ արհեստիսն ընկերակցութիւն չատ Մեծ յոյսեր, մեծ ակնկալութիւններ ու յառաջդիմութիւն կը ներշնչէր, իսկ միւսը դէպ ի թշուառութիւն և ոչնչութիւն խոստանալով քանդել կրծանել էր կարծես նպատակը։

Կամք ու ջանք երբ զիրար գրկեն, արհեստական հրաշքներ կը գործեն, ըստ էր օր մըն աշխատիւ պարարակելով մեր մէջէն անոնք, որոնք արհեստը իրրեւ երկրորդական պահանջում մը կը փորձուէին նկատել։

Արհեստն է որ մարդուն մտքի մակարդակը կը բարձրացնէ, ու կը դնէ զայն կատարելութեան չաղին մէջ, ընկերակցութեան արժանաւոր մէկ անդամը ընելով զայն, օժտելով պահանջուած բարեմասնութեամբ։

Նոր դարը բոլորովին յեղաշրջած է է կարծես մարդուն կնիքը։

Նորելուկ դպրոցականներ գուցէ տակաւին ինքնինքին, վերացական աշխարհի մէջ սեմնին, բայց կը ցաւիմ ըսել թէ՝ մարդոց խէալ գաղափարներն չեն հիմայ դարեր առաջ եղածին պէս, այլ ինչպէս ըսի, ամէն ինչ փոխուած է ու տարբեր երեւոյթ մը առած։

Առեւտուրի հրապարակը նոր նեռուող մը, մեծ անարեկոմով կը սեսնէր, գործողներու խուժանը, ուղղակի հացին ճամբուն մէջ վազվռտող, ու տեսայ որ ներկայ դրական աշխարհի մէջ գտնելով ինք դինքը, (ինչ որ տիոյն երաշանքին մէկ խնոթ նախապաշարումը ամրանած էր) կախուսար հիմա անդիսակցօրէն հեռուած ըլլալուն համար, ընութեան ծոցէն երգող առաւօտեան զեփիւռը չնչող ու առուակին խողխողէն հրապուրող։ Վերացո՛ղ. իմաստակի մը որ սոսկ ինքն իր մէջ, լակ իր սիլուէթին մէջ բան մըն է։ Մեր դպրոցական մատաղ սերունդին ճկուն իմացական կարողութիւնը՝ աշխատիւնք արդի պահանջումներուն համաձայն յղկել, ջնարելով անվհատ հեռուցնել զիրենք, արհեստաւոր մարդուն, ընկերակից ընելով ասոնց՝ որոնք արդի քաղաքակիրթ մարդկութեան պահանջմանց անհրաժեշտ դերակատարներնէ են։

Ռ. Գ.

ՆԱԶԻԼԼԻ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Նազիլլիի գաւառանն է, արեւելքէն՝ Պոլսան, Սարայքէօյ, արեւմտքէն՝ Այտընը. հիւսիսէն Ալաշէհիր և Էօսէմիշ. հարաւէն՝ Թալաս, Պոզազան և Դարբանա Սու։ Ունի չորս նահիէ՝ Դուլուճադ, Սուլթան Հիսար, Սթէճ և Տալբեան։ Դարձիէներուն թիւն է 43։ Այտընի գաւառին Այտընն սանճագին սակ գայմագամութիւն է Նազիլլի։ Գիւղաքաղաքին կեդրոնն է Նազիլլի որ Այտընի հիւսիսային արեւելեան կողմը ընդարձակ, Այտընէն երկաթուղիով մէկ ու կէս ժամ և ցամաքի ճամբով ութը ժամ միայն և 26 աստիճան 32 մակ. արեւելեան երկայնութեան վրայ ու ծովին մակերեսէն 68 մէթրաչափ բարձր է։ Իրմիրէ Այտընը Օսմ. երկաթուղիին սովորական ճանապարհը 5 ժամէն կը հասնի Իրմիրէն Նազիլլի։ Իսկ նոյնական դանդաղընթաց թեռուն 12 ժամէն։ Բուն Նազիլլիի մէջ կայ 3141 այր մարդ, 2972 կին մարդ։ Իսլամ 3870, Յոյն 1498, Հայ 336, Հրեայ 241, Եւրոպացի 141 և Օտարական 27։ 2176 տուն, 769 խանութ, 12 խան, 2 բաղնիք, 3 գործատուն, 47 մզկիթ, 1 ալիւրաղաղացք, 1 կառուցարուեան պաշտօնէից յատկացեալ չէնք մը, մէջ մէջի հատ պանդոկներ, զօրանոց, բէտիի տէփէքէն, վիճաքան, վաճառատուն և հեռագրատուն, 6 ճամի, 6 մեհեան, 2 թէքէք, 2 եկեղեցի, 1 Սիւնակոպա, 1 երկրագործական պանքայի մասնաճիւղ, 1 Բիւշտիէ, 2 նախակրթարան, 5 մէտրէսէ, 3 դպրոց։ Ամբողջ գաւառին քանակին է 46546։

Ամբողջ գաւառին տարեկան եկամուտն է մերձաւորապէս երեք միլիոն 25 հազար ղրուշ։ 48երրորդ բէյիճ դունդին առաջին Նազիլլիի հեսիսան դումարտակը հոն կը դտնուի։ Նազիլլիի արտադրութիւններուն մէջ դլխաւորաբար յիշենք բամպակը, խոզկաղինը, թութը և գարին որոնք անհիշապէս կ'արտածուին Իզմիր։

Միւս բերքերն են ցորէն, եղիպտացորէն, աղ տարը, պղտմ տարը, հաճար, սուսամ, սիսեռ, տիրեան և կանեփ։ Բազագը խաղող, նարինջ և լիմոնը, մոմոզը, միսն քէօքիս և այլ կանաչեղէնները խոտ առատ են։ Պէլէտիէի տարեկան եկամուտն է 90,000 ղրուշ։ Մէնտարես կամ Մէնտէրիս գետը հարաւային կողմէն կ'անցնի թաւալուն ու ծաւալուն։ Ցոյսնի է թէ Այտընի գաւառին մէջ երկու գետ կայ միւսնոյն անունով, Մեծ Մէնտէրիս և Փոքր Մէնտէրիս։ Աշխարհացոյցին վրան նայեցէք, դրէք մատներդ Պոլսան դաղային այսինքն Լոյճագ և Բիրէկիր լեռներուն վրան, նայեցէք, գետ մը կը ըղլի այդ արդաւանդ սարատանդէն, հետեւեցէք այդ գիծին, ան՝ ի՛նչ Էօսէմիշի, Պաիրտարի և Այա Սոլուքի գաշտերը, Պոզազաղի և Ճուսմասաղի մէջտեղէն Գուշատայի ծոցը կը թափի կոր... Պզտիկ Մէնտէրիսն է։ Այսպէս դառնալով Մեծ Մէնտէրիսին, կը տեսնենք որ կը ըղլի Զալ դաղային անունն լեռներէն, մեծնալով հետզհետէ և ընդունելով յորդաջուր հեղեղներ, այնպէս որ Այտընի մօտերը գալու ատենը նազարիկելի կ'ըլլայ։ Կը թափի Սէօքէլի Պալաթ օվա գաշտին արեւմուտքէն դէպի ծովը...։ Երկայնութիւնն է 300 քիլոմէթր ենթադրաբար։

Իսկ լեռներուն համար կրնանք ըսել թէ Պապա, Պէյլէր, Դարբնճա, Սինէքճիլեր և Զօրսն արդասաւոր սարերուն բաղմաթիւ դագաթներէն կազմուած են Նազիլլիի շուրջը։

Վերոյիշեալ երկաթուղիին դիծը Նազիլլիի ճիշդ մէջտեղէն կ'անցնի։ Դիւղաքաղաքը երկու մասի կը բաժնուի, Աշաղը Նազիլլի, Եօղարը Նազիլլի կամ Պաղարքէօյ։ Փոխանակումը կը նատի Մէճլը Նազիլլի մէջ։ Վերջերս փարեալ յայտնուած էր պաշտօնատունը Պաղար քէօյ փոխադրել, բայց քաղաքը չամայացնելու համար յետաձգուեցաւ։

Սաղ հետ մէկտեղ Պաղարքէօյ չի դադրիր առաջդիմել, վասն դի պաշտօնական մարմինները միշտ Վերին Նազիլլի կը բնակին, որմարմանոր կ'ուզուրուն իրենց յարգարարի կենցաղավարութեամբը, պարտէզներ կը մշակեն, տուները կը նորոգեն, ան՝ ինչ Սրդէն Վերին Նազիլլի կամ Պաղար քէօյի ներարտաղաստիի հիմնոյն դինը այն ատենն օգտակար է որ Ղարդ երեք օրուան մէջ կը ղդայ թէ իր բաներնակը նեղ կու գայ իրեն։ Ընդհանրապէս իրենին սեռը, քանանները ու ապանները հոս չատ դիրուն են քան այլուր։ Արական սեռը ա՛նչ աստիճան հրաշալի է որ կը փորձուի հարցունել թէ արդեօք նոր եկած են հիւանդութենէ։ Պ. Որբերեան թող չերթայ հոն երթք։

Նազիլլիցի հանին կը պատմէ թէ ժամանակին հարեւանցի արեւելեան պանդակաան ու զիտատ Նազլը անունով սիկին մը այժմեան վերի Նազիլլիի կողմերը ընդարձակ ֆերմաներ չինելով, ամառ ձմեռ անցորդները կը հիւրասիրէ կերակրէ ելեր։ Ճանան սովորական հարցումները ասպէս կ'ընդլան ելեր։ «Բանի՞ խնդալ մնաց Նազլլին։ Նազլլին հանենք։ Գիտնը փախնք։» Ամէն մնացեր է Նազլը, Նազլի կամ Նազիլի և Նազիլլի։ Ինչ որ ալ ըլլան Մէհմէդաղի պատմական տարերուն վերեւ դարերէ հետէ վերակիրնուած սերբալի աւանդութիւնները։ սա կարելի չէ ուրանալ թէ, Եսկիսարի ծագկած միջոցներուն, տօնավաճառի տեսակէտով կարեւոր տեղ մը գրաւած էր Նազիլլի։ Յաջորդ յօդուածներով պիտի ընդարձակ նկարագրեմ Իզմիրէն Նազիլլի ուղեւորութեան մէջ ոցոյցին մեր կառաջարին անցած պատմական վայրերը, գոնէ բերանիրոս մը ըլլալու համար։ Վասն զի Իզմիրի զրոյները կը նախընտրեն ըսի ըսաւի չեմ՝ դառնալ։ Այսրնի դաւառին հեռաբրքրութեան արժանի վայրերը պրպտելով, չահեկան աւանդութիւններ, հնութիւններ տեղագրութիւններ, Պարսկական գաղութին մնացած հիանալի ընդունելութիւնները ընդհանուր ժողովուրդին գիտցունելու նեղ։ Ինչքան պէտք ունինք ճանաչելու, Բարեսարներու, Մրրախորներու, փոխանակ ջուրը աղալ թէ չաղալը խնդիր ընող պառաստանորներուն։ Հիմակ չենք թէ ի՞նչ վիճակ ունեցած են Նազիլլիցի մեր նախահայրերը անցեալ ատենակ ժամանակներէ հետէ։ Պատմական իրողութիւններ և ընտանեկան չատ անուշ աւանդութիւններ, մեւնոյն ատեն դրաւոր յիշատակարաններ բացարձակապէս կը հաստատեն թէ Այտընի դաւառը եկող քանի մը դաղթականութիւններէն առաջին գաղութին մէկ մասը կազմած են Նազիլլիի Հայերը. նկատի առնելով Էօսէմիշ Պիրկիի, Կէօրտէսի, Պուրսուրի գերեզմանոցներուն յիշատակելի տապանաքարերը։ Այսօր Նազիլլի այցելող հնաբէ մը անմիջապէս պիտի համոզուի ըսածիս։ Հոս ամէն տապանաքարի տուն կ'օրնէ քանանան. ամէն շարքի գիշերներ մամ կը վազուի գերեզմանոցին մէջ, նախապաշարում մը կայ թէ Լուսաւորչական տերունդ մը կը ճիգադարուի երեք Հայրնանիներու տունէն ծառին շնորհիւ, մանաւանդ հայերու անունները և խօսուածքի եղանակաւոր շարքը, նաև տիրող հիմնաւոր պարկեշտութիւնը և արուեստի և գիտութեան մասին լաւիկ տարուած խնամքները մեծ ապացոյցներ են այդ մասին։ Հաճեցէք անգամ մը Սարայպուրնին դուրս ելլալ. ա՛մ իմ Պոսիցի ազնիւ գրոյներս. և ինչպէ՞ հիանաք, պիտի զարմանաք սիտ՝ ինչպէս կ'ուզենաք թէ՝ ընութեան պէսպէս գեղեցկութիւններուն, թէ դաւառացիներուն հեռաբրքրական ասվորութիւններու և թէ մեր նպաստաւոր կենցաղարարութեան դրծառնութիւնն մը։

Նազիլլիցի աղգային հանդստարանին մէջ կան տապանաքարեր որոնց արձանագրութիւնները մինչև 1050 թուականը կ'երթան։ ընդ թէ տեղս Աճէմիանք կամ Աճէմիանը կոչուած շարք մը հոն չենքերը չեմ չիտանի Հայ գաղթականները հիմնած էին։ քանի որ անուններնը և գրածները իրար կը զրեն իրար կը դովասին։ և քանի որ փորձուած ճշմարտութիւն մըն է թէ՝ ուր որ գացեր են սոյն գաղթականները, անմիջապէս հիմներ են յաստուկ չենքեր որոնց վրան հայերէն և պարսկերէն կամ թուրքերէն տապանակներ կը դնեն եղեր, ու անկէ մնացեր է Աճէմիանք։...։ Այսօր Նազիլլիի Ս. Հռիփսիմէ կոյս եկեղեցիին Աւագ սեղանին առջև կան քանի մը գերեզմանաքարեր որոնց վրայ կը կարդամ 1162ի, 1220ի, 1217ի, 1248 թուականները։ Խնդ համար փափաքելի է տերոյ մը բերկրագրին հրատարակը արտայայտը Ս. Եկեղեցիին գաղտարիկ անուանը։... ոչ Պոլսէն Լուսաւորիչ Հռիփսիմէ Գայիանէ, Կարապետ, Սանեփանոսներ եկեղեցւոյ հնախօսաղ անուններ էին։

Կապվիլիա տարի հայութիւնը կազմող ընտանիքներու ամէնքն ալ ուղղակի մէկ լեզու, մէկ սովորութ, մէկ աւանդութիւն չունին, որովհետեւ խառնուրդներ միութիւն մըն է որ կը սիրէ։ Միայն երեք ընտանիք կրնանք ուղղակի Նազիլլիցի կոչել, իրենց նախնիներուն ազգութիւններուն նայելով։ Պուրսուր, Սոլրիան, Կէօրտէս, Աղշէհիր և Էօսէմիշ իրենց լեզուական ներիրայցուցիչներն ունին հոս, այնպէս որ այսօր դիմողին խօսելուք կը պատճառուէ մէկին «հայ հանիցի»ն մէկին չի դալ խամ, պալա՛ս»ով «պղերսանքէր չենք գնալու» և միւսին «մենք եկեղեցին կ'երթանք վրոյ» ՀԱՄՊԻՐ

ՆՈՐՈՒԹԻՒՆԵՐ

Նոր լուսաւոր մը—ընդհանրական նաւեր—Նոր դէպ մը

Աւելի դժուար է գտնելն փայլուն սակի մը գտնել քան թէ երկնքին մէջ լուսաւոր մը։ Աչքերդ դէպի երկինքը բարձրացուցած պտտուելու ատեն ընդ գիշերը, ազնիւ ընթերցող (եթէ քան գործ չունիս). հետաքրքիր ծրանալով՝ հեռաբզկեալ չի տեսած լուսաւորներդ կը տեսնես։ Ի՞նչ են ասոնք—պարզապէս հեռաւոր արեգակներ։

Երկնքի լուսաւորները դիտելու համար օր ըստ օրէ դիտարանները կը շատանան աշխարհիս չորս կողմը։ Մեծ դիտակներ կը չինուին։ Բնական է թէ այս բոլոր ջանքերը ապարդիւն չեն կրնար մնալ։

Ի վաղուց անսի գիտցուած է որ ասողաստղերը հեռաբերքեր անձեր են. աչքերին միայ դիտակին ծայրը անդադար երկինքը կը դիտեն (երանի անոնց որ հացապուրծը և նպարեմանաւը մէջը չեն տեսներ)։

Այս անդամ Լիսիանդրիի (Ակավոյ մէջ—Անդլիա) դիտարանէն նորերկ լուսաւոր մը գտած են «Բէլատ» հանմանդութեան մէջ (երկինքը դէպի հիւսիս)։ Առաջին անդամ չէ պրդէն որ նոր լուսաւոր մը կը գտնուի. եղած է նոյն իսկ որ տեսնուելէն ժամանակ մը յետոյ հեռացած են։ Կարելի է որ ասոնք, կ'ըսէ երրորդական գիտուն մը՝ տիեզերքի հեռաւոր տեղերէն դէպի մեր երկիրները պտոյտ մը ընելով։ երբ մեզ ծանանան, այն ատեն միայն կրնանք տեսնել զիրենք և երբ կը հեռանան «անհասութեան գծրութենէն» անհասցած կը համարինք։

* * *

Մարդիկ՝ ալ հողերու վրայ ժամանակ անցնելէ ճանցցան կ'երեւան թէ, որովհետեւ ծովերուն տակը ընդարձակ փոքրեր կ'ընեն։ Ընդ ծովերայ նաւեր կը չինուին քիչ շատ ամէն տեղ։ բայց Գիտնական է որ այդ մասին առաջին կարդը կը բռնէ թէ յայտնութիւնի և թէ քանակութեանը։

Այդ նաւերուն չենքի մասին Հարդէն չի հրատարակուած գաղտնիքներ ունի—դիտարան մանրամասն նկարագրութեանց մէջ մանրը մանրդ է հոս քանի մը գաղտնակ ՀՀի դիտարան տասակաւոր խօսքի չէ։ Այսու հանդերձ համառօտ տեղեկութիւններ կրնան չահեկան ըլլալ։

Ընդծովեայ նաւը գրեթէ ձուկի մը ձեւը ունի։ Կը շարժի մասնաւորաբար եղեքտրական մեքենայով մը (և ոչ շոգիի)։ Մեծ չոգենաւերու նման անիւը ու զիկը եռեւէն են։ Բնականաբար ջրոյ կողմը դոցէ. բայց մէջտեղէն, դէպի մէնտրտը, փոքր բաղարութիւն մը ունի կլոր մեծ տուփի մը ձեւով, ուրիկ նաւապետը պատուհանիներն կը բանայ դուրսը տեսնելու։ Նաւուն հաւասարակշռութիւնը այնպէս կարգադրուած է որ միշտ ջուրին երեսէն չատ քիչ բան մը դուրս կը կենայ. բայց երբ մեքենան սկսի շարժիլ ու նաւը քաշեցնել, այն ատեն կրնայ ընդմիշտ նաւը և ջուրին մէջէն լողալ սա պատճառաւոր նաւուն առաջքը և ետեւի կողմը աջ ու ձախ, մէկ մէկ հորիզոնական

ՍԻՍԻԱՆ ԵՒ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆ
ՀԱՅԵՐԵՆ ԼՐԱԳՐԱԿԱՆ ԹԵՐԹ
Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ
ԼՈՒՍԱՆՑ
1896

ԽՈՍՔ

Մեր ոչ մեծարգոյ «Մշակ»-ի մեր նոր ընկերը՝ «Մշակ»-ի մեր նոր ընկերը՝ «Մշակ»-ի մեր նոր ընկերը՝

ՀԵՏԱԳՈՏԻ

ԱՌԱՋԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ԱՆՀԱՅՏ ԱՌԱՆՑՔԱՅԻՆ ՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ մեկնող Հ. Ս. Ս. Ընդհանրական Տնօրենութիւնը հրատարակեց հետեւեալ նամակը՝ Նիւ Եորքի Հայ Գաղութի Ազգային Խորհրդոյ Նախագահ Պ. Գ. Գ. Գ

կամուրջներ գուրկ չեմ զանոր ի սարբերութիւն ներկայացնել։

Միախառին պատճառած հիւանդութեանց բժշկութիւն տարին։ 106,000,000

Այլ և այլ հիւանդներին կիսոր ծախսուած երեսէն։ 60,000,000

34 միլիոն ֆիլորինամ (1881) ապագայ ծախսարին գլուխ։ 355,163,302

20,000 էֆէնտիամ) ազարակի վարձք։ 23,140,000

Գործատեղիներու մէջ աշխատողներու պարտիկ վատնած ժամանակին։ 16,623,319

Միախառի համար գրքոյ ծածուցած լուսկէ (1882) 19,555,556

Ռէժիի վարչութեան կողմէ գործածուած ընտակին տակոսը։ 5,456,731

Միախառի մէջ մեռնողներու համար եղած ջանքերու ոգեկոչաւոր։ 7,651,440

Միախառ ծախսերուն պարապ աշխատութիւններու կորուստը։ 14,608,000

Միախառի տարի և այլն գործիքներ չնելու կորուստ։ 12,000,000

Ռէժիի կողմէ կարգուած հսկող (գօլեմներու ամսականները։ 12,600,000

Միսոդներու վատնած ժամանակներուն արժէքը։ 300,080,000

Մէկ տարուան կորուստ միայն Ֆրանսայի մէջ ֆր. 931,277,348

Ահա ինչպէս կը սկսնուի դրեթէ մէկ միլիար ֆրանկ մօտ ապագին դէպ մար մը լոկ ծխախոտի հաճար կը վատնուի պատնոյ օգուտ, մը իսկ տեսնելու մէկերի թողլով վնասները։ Ուրեմն ծխախոտի վարտել ձեռքը թոյն խրտնել ընել է։ Որէ չէր դնուտար մարդիկ ընդ ունելի ուճանոյ խնդրերը։

Առանձն Վիրաբ Հիւկ, ծխախոտի մասին երբ խորհուրդ կը հարցուի ներն կ'ըսէ «ծխախոտը օգտակար ըլլալ ունի վնասակար է. զոյն զործածողին մարքը երեսակայութեան մէջ կը թաղուի վերջն ու յիշողութիւնը բարդանի ուրեակայութեան. ցաւերակերցնել մեծ գիտագործութիւն չի կայ։ Ցիշողութիւնն ու միտքը ուշիմութեան մէկ աղբիւրն է, մինչդեռ երեւակայութիւնը ցանկութիւն մն է. մտքին գրեւակայութեան պէս ընդունելն թոյն և վերաբերբ իրար խանգել ըսել է։»

Տիւնա որդի կ'ըսէ. «Ես թէև չապուշ ծխել սկսայ, բայց ամէն սեսակ գարշութեանց պէս ծխախոտին ալ վարժուեցայ. բայց երբ յիշեալ թունալի բոյսին գլուխս գործնելը խմացայ. անմիջապէս ձգեցի։ Սակայն թունաւորումը կատարած էր, ծխախոտ և ալքոլ մտքին ու ուշիմութեան ամենէն ոսկեալի թշնամին են։»

Օգթամ Ֆոնտէ կ'ըսէ։ «Սոսկալի ծխող մը եկ. բայց սեսնելով անոր մեծ վնասները հպտիս գժուարութեամբ կրցայ ազատիլ։ որով կրցայ ազատիլ նաև ջղային սկսգարութենէ և սասմոքի մոքի խանգարումէ, ծխախոտը ջղայիններու թէև նախ և առաջ նպաստաւոր ազդեցութիւն կ'ունենայ բայց ի վերջոյ ընդհանուր դիմադրութեան և թմրութեան կը տանի։»

Աւելորդ կը սեպեմ իմ դիտնէ ես մի քանի խօսքեր ևս աւելցնել բարոյ կեղ ծխախոտին վնասներուն մասին, երանի թէ մեր նորահաս երիտասարդները—որոնք փոքր մը կը սեպեն ծխելը—դեռ ծխախոտին մոլին չեղած ձգէին իրենց այս ամենասարին ունակութիւնը, որով թէ իրենց առողջութիւնը պաշտպանած կ'ըլլան և թէ մանաւանդ...քսակնին անմիջապէս չի լարտ իր։

ՅԱՌՈՒԹ Ց. ԹԻՐԶԵԱՆ

)(18)(

ԹԵՐԹՕՆ ՄԱՆԶՈՒՄԷԻ ԷՖԷԲԵԱՐԻ

ԿԻ ՏԸ ՄՕԲԱՍԱՆ

ԿԵԱՆՔ ՄԸ

Իր սպրելու եղանակէն, իր չարժուումներէն երբեք կարելի պէր գուշակել սասկ անհեթեթութիւն մը։ Ջուրէն հանած էին կիսամեռ վիճակի մը մէջ, և իր ծնողքը դայրայանալով բազուկներուն վրայ առած գինքը, փոխանակ խորհրդաւոր պատճառը մնասելու, «խելքին եկածէ կ'ըսէին միայն» այս ամէնը՝ ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս կը թաղսէին «Բօքօ անուն ձիու մը տրկածին վրայ, որ իր սրունքին առջևի մասը քիչ մը կտրած էր խոտաբոտ ճամբու մը մէջ, և զոր հարկ տեսած էին մորթելու։

Այն օրէն Լ վեր Լիզ, երբեմն Լիզօն պակասամիտ մը կը նկատուէր։ Այն մեզմ արտամարանքը զոր անիկա ներշնչած էր իր քովինիներուն, գինքը ճանչցողներուն սրտին մէջ ալ սպրդեցաւ կամաց կամաց։ Նոյն իսկ պզտիկ Ժանը, տղոց ընական դատչակութեամբ մը, անով չէր զբաղէր, անոր անկողնէն չէր ուզեր երթալ զայն դրկելու համար։ Եղանոյ սկսնակը չէր մտներ քնաս։ Սարսափի հոգալին իսկ ոչոր անոր սենեկին անդրամեչտ քանի մը պետքերի կը տգար չատ հեղ մուտալ կը ձեւացնէր գանոնք։

Երբ մօտքոյր Լիզօն ճաշարան կը մտներ նախաճաշը ընելու, «պզտիկը» կ'երթար դէմը կը նստէր քիչ մը։ ուսանա այս էսանինը։

Եթէ մէկը ուզեր իրեն հետ խօսիլ ծառայ մը կը զրկուէր որպէս զի կանչէ զինքը։ և երբ իր սեղը չէր գրաստեր, ոչ ոք կը զբաղէր ու կը հետաքրքրուէր իրմով, ոչ ոք մառնոգութիւնը կ'ունենար հարցնելու թէ «բայց ես այս առաս Լիզօնը չի տեսայ, ուր է արգեօք»։

Հոս կամ հոն ինքը տեղ չունէր բը, նաև մեկին էր այն էակներէն որոնք անծանօթ կը մնան։ Նոյն իսկ փոքրիկ մօտաւորներուն, ու կարեւորութենէ զուրկ, և որոնց մահը բաց մը կամ պարապ մը չի թողուր ընտանեկան յարկի մը մէջ։ Վերջապէս ինքը մէկն էր այն էակներէն որոնք չեն կրնար մեկնել ոչ ընկերական կեանքի մէջ, ոչ սովորութեանց մէջ և ոչ ալ իրենց քով ապրողներուն սիրոյն մէջ։

Երբ «մօտքոյր Լիզ» կ'արտասանէին», այս երկու բառերը ոչ մէկ տեսակ հատակրական զգացում կ'արթնցուցին մարդի մը մէջ։ «արձանանը կամ շաքարամանը տուէք» պէս բան մը։ Միշտ պզտիկ Վլասանոս և անձայն քայլերով կը քալէր։

Ո՛չ մէկ աղմուկ իր կողմէն ու ոչ մէկուն նեղութիւն կը պատճառէր։ կարծես ինքն էր որ ձայն չի հաներու յանդգնութիւնը կու տար առարկաներուն։ Իր ձեռքերը վարձայէ ՏՇուած ըլլալ կը թուէին, ձեռքն անցած բանին այնքան խիստ մեղմութեամբ ու փափկութեամբ կը հպէր։

Ժանին ամենամտերիմ դաստիարոյը խռոված, յուլիս ամսոյ գրեթէ կէսին անիկա իր քրոջը քով եկաւ։ Շատ մը ընծաներ բերած էր հետը, որոնք սանիայն իրմէ եկած ըլլալուն համար ամենամարելի կը մնային։

Իր այցելութեան հետեւեալ օրը, արդէն մոռցած էին անոր ներկայութիւնը։

Բայց անիկա արտաւորոյ յուզումով մը կը բորբոքէր ու իր աչքերը չէր հեռացներ նշանածներուն վրայէն։ Եղական կորովով մը և տենդոտ աչխատութեամբ մը կը զբաղէր նոր հարսին ձորձերովը, ճշմարիտ դերձակուհիի մը պէս աշխատելով իր սենեկին մէջ ուր ոչ ոք էր մտնէր ղինքը տեսնելու։

Ամէն վայրկեան Պառնուհին թաղկինակներ կը ցուցնէր զոր ինք խրծած էր, ինչպէս նաեւ անձեռոցներ ոսկեայ վրայ նշանագրեր ասղնագործած էր, ու կը հարցնէր։

—«Այսպէս աղէ՞կ է, Ամէլիա։— Մայրիկը, ամենամտերիմ մը նայելով ցուցուցած գործին, կը պատասխանէր։

—Զէ՛ս յոգնիր կոր, խեղճ Լիզօնս։

Ամսուան վերջերը, հրատապ օրուան մը իրիկունը, լուսինը ծագեցաւ պայծառ ու դալղ դիշերներէն մէկն մէջ, որոնք կը խռովին, կը շարժին, կը բորբոքին ու կարծես կ'արթնցնեն հոգւոյն բոլոր դաղտնի բանաստեղծութիւնները։

Դաշտերէն հանող քաղցրագին չունչերը հանդարտիկ սալօնէն ներս կը մտնէին։ Պառնուհին և իր ամուսինը անփութօրէն թիթեռնաղ կը խաղային բոլորշի լուսատարման մը մէջ զոր լամբարին լուսամփոփը կը գծէր սեղանին վրայ, մօրաքոյր Լիզօն անոնց քով նստած գուլպայ կը հիւսէր. և նշանածները արմուկներն բաց պատուհանին յենած՝ լուսով ողողուն պարտէզը կը դիտէին։

Թմբին ու սօսին իրենց սաւերը կը սփռէին ընդարձակ մարմանդին վրայ որ, դէս լուսաւոր ու դէս արժդոյն, կը տարածուէր մինչև սեւ անտառակը։

Այս դիշերուան գգուռտ հրապոյրին ինչպէս նաև թաւուտքներէն և ծառերէն գոլորշացած չնչէն անդիմադրելի կերպով դրդռուած, ժանն դէպ ի իր ծնողքը դարձաւ։

—Հայրիկ, ըսաւ մինք հիմա չրջան մը պիտի ընենք, սրտեղը, դղեակին առջև, մարգերուն վրայ։

Պառնը, առանց իր խաղը ձգելու,

—Դացէ՛ք, տղաքս, ըսաւ, իսաղի նոր մաս մը վերսկսելով։

Դուրս ելան անոնք և սկսան դանդաղ քայլերով առաջանալ մեծ ճերմակ մարմանդին վրայ մինչև անդիմ անտառակը։

Ժամերը կ'անցնէին և սակայն ատենց մտքէն չէր անցներ վերադառնալ։ Պառնուհին, տ'լ յոգնած, ուզեց իր սենեակը երթալ։

—Պէտք է կանչել սիրահարները, ըսաւ։

Պառնը սիրարի մը թռցուց տաւ։

Ամենուն աչքերը դարձան դեպի անտառակը։ Ոչինչ չերեւցաւ։ Ամենուն սիրտերուն մէջ մեղմ դողդոջում մը սկսաւ։ Ամենուն աչքերուն առջևը սարսափելի տեսարաններ կանգնեցան։ Ամենուն ականջներուն մէջ ոռնոցներ հնչեցին։ Ամենուն մարմինները դողացին։

Ամենուն սիրտերուն մէջ ինչ որ կար ամենաանարատ, ամենաանմեղ, ամենասիրելի, ամենասարսափելի, ամենամարդասէր, ամենամարդատեաց, ամենամարդասպան, ամենամարդակեր, ամենամարդակերութեան ամենամարդակերութեան ամենամարդակերութեան